

ADALET
İslamî ve Batılı Perspektifler

Zafar Iqbal

iktisat yayınları

İktisat Yayınları – 6
İktisat Düşüncesi Dizisi – 2

Zafar Iqbal, *Adalet: İslami ve Batılı Perspektifler*

Çeviren: Lütfi Sunar
Çeviri Redaksiyon: Yunus Kaya
Yayına Hazırlayan: Merve Akkuş Güvendi
Musahhih: Hatice Piroğlu

Kapak Tasarımı ve İç Tasarım: Furkan Selçuk Ertargin
Kapak Görseli: 'Scale of Justice', Diwan-i Khas, Red Fort, Delhi

Çeviriye Temel Alman Metin:
Iqbal, Zafar (2007). *Justice: Islamic and Western perspectives*,
Leicestershire, UK: The Islamic Foundation

Baskı: Limit Ofset - Sertifika No: 28397
Litros Yolu 2. Matbaacılar Sit. ZA13 Topkapı - Zeytinburnu / İstanbul
Tel: +90 216 212 567 45 35
1. Baskı: İstanbul, 2017
ISBN: 978-605-67010-5-4

© İktisat Yayınları, 2017

Bütün yayın hakları saklıdır. Kaynak gösterilerek tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

İktisat Yayınları
Rasimpaşa Mah. Rıhtım Cad. Nemlizade Sok.
Güleriüz Apt. No:9 Daire:3 Kadıköy / İstanbul
Tel / Faks: +90 (216) 418 20 10
www.iktisatyayinlari.com

İktisat Yayınları Nobel Akademik Yayıncılık ve
İslam İktisadi Araştırma Merkezi'nin ortak markasıdır.

KÜTÜPHANE BİLGİ KARTI

Iqbal, Zafar
Adalet: İslami ve Batılı Perspektifler
1. Baskı, xvi + 91 s., 13.5 x 21 cm
Kaynakça ve dizin var.
ISBN- 978-605-67010-5-4
1. Adalet 2. İslam 3. Batı

ADALET

İslamî ve Batılı Perspektifler

Zafar İqbal

Çeviren
Lütfi Sunar

iktisat
yayınları

İktisat Düşüncesi Dizisi

Bu dizide, iktisadi düşünce ile ilgili tarihsel ve güncel eserlere yer verilmektedir. Dizide iktisat düşüncesinin geniş ilgi alanında dinler, medeniyetler, isimler, ekoller, kuramlar ile ilgili detaylı incelemeler ve karşılaştırmalı çalışmalara yer verilecektir.

Dizideki Diğer Kitaplar

S.M. Hasanuzzaman, *İslam İktisadının Fikhi İlkeleri*

Syed Nawab Haider Naqvi, *Ahlâklı Olmak ve İnsanın Esenliği Üzerine Görüşler: İslam İktisadına Bir Katkı*

Muhammad Akram Khan, *İslam İktisadının Sıkıntıları: Güncel Durum ve Geleceğin Bir Analizi*

Syed Nawab Haider Naqvi, *İslam Ekonomi ve Toplum*

M. Umer Chapra, *İktisadının Geleceği: İslami Bir Bakış*

Rauf Azhar, *İslam İktisadının Ekonomisi*

Zafar Iqbal

Zafar Iqbal, National University of Computer and Emerging Sciences (Pakistan Ulusal Bilgisayar ve Gelecek Bilimleri Üniversitesi)'da finans profesörüdür. Lahor kampüsündeki Yönetim Bilimleri Bölümü bölümünün kurucu başkanı ve üniversitenin Faysalabad, İslamabad, Karaçi ve Lahor kampüslerinde FAST İşletme Fakültesi'nde dekan yardımcısıdır. Doktora tezi, "İslami Perspektifinden Kamu Maliyesi" konusu üzerine olan Iqbal'in araştırma alanları; İslam ülkelerinde İslami finans, kaynak dağılımında adalet, kamu maliyesi, yolsuzluk ve yönetimdir. Yayınları American Journal of Islamic Social Sciences, Review of Islamic Economics ve International Journal of Islamic Financial Services dergilerinde yayımlandı.

Lütfi Sunar

Lisans eğitimini 2002 yılında İstanbul Bilgi Üniversitesi Uluslararası İlişkiler ve Ekonomi bölümlerinde ve doktora eğitimini de 2010 yılında İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Bölümünde tamamladı. Sosyolojik teori, şarkiyatçılık, öteki, Türkiye'de toplumsal değişim ve tabakalaşma alanlarında çalışmalar yapmakta olan Sunar, hâlen İstanbul Medeniyet Üniversitesi Sosyoloji Bölümünde öğretim üyesi olarak çalışmakta. Marx ve Weber'de Doğu Toplumlari, Türkiye'de İş Ortaklıklari, Marx an Weber on Oriental Societies, Türkiye'de Toplumsal Değişim, Eurocentrism at the Margins: Encounters, Critics and Going Beyond ve Debates on Civilization in the Muslim World: Critical Perspectives on Islam and Modernity adlı kitapları ve çok sayıda makalesi bulunmaktadır.

İçindekiler

Takdim	ix
Önsöz	xv
Giriş	1
1. Adalet Hakkındaki Batılı Perspektifler	5
2. İslamî Adalet Teorisi	39
3. İslam ve Batı Adalet Fikrinin Bir Karşılaştırması	67
Sonuç	81
Kaynakça	86
Dizin	89

Takdim

Adaleti Ararken...

Adalet gibi bir kavramı incelemek her zaman zor bir iş olmuştur. Zira adalet o kadar kapsamlı ve cezbedicidir ki onu belirli bir sınır dahilinde ele almak çok güçtür. Adil olmak her zaman bir toplum fikrinin, bir siyasal ufkun ve bir iktisadi teorinin en önemli iddialarından birisi olmuştur. Bu iddiaya sahip olmak hep zor yükümlülükleri çağrıştırmış, olmamak ise yadırganmıştır. Dolayısıyla adaleti kurucu bir ilke ve sonsuz bir ideal olarak selamlamak her iddianın bir başlangıç seremonisidir.

Adaleti bir düzen fikri ve talebiyle birlikte düşünebiliriz. Zira adaletin bize çağrıştırdıkları arasında düzensizlik ya da kaos yoktur. Onun sulh ile kardeş olmasının nedeni de budur. Adalet aynı zamanda uyuma ve dengeye de atıfta bulunur. Bu kavramların birbiri ile ilişkisi emin ile emanetin birbirini gerektirmesi gibidir. Bu sebeple adaleti açıklamak için önce düzeni anlamlandırmak gerekmektedir. Dolayısıyla adalet daima bir temele veya bir başlangıç noktasına ihtiyaç duyar.

Bu kitapta tartışılan en önemli nokta belki de adalet için ne tür bir başlangıç noktası tayin edileceğine dairdir. Her bir medeniyet, dünya görüşü ve teori kendi öncüllerinden hareketle adalet için bir başlangıç noktası tayin etmektedir. Batılı teorilerde adalet için birbirinden çok farklı temeller öngörülse de en nihayetinde modern dönemde eski Aristotelesçi insani yetkinleşmeyi gaye edinen bir ahlaktan kopulduğunda gelinip dayanılan nokta bireyin halleridir. Liberaller bireyin özgürlüğünü; liberteryenler özerkliğini; Marksistler emeğini temele almaktadırlar. Bunların tamamının üzerinde uzlaştıkları nokta bireyin kendi bedeni üzerindeki sınırsız ve dolaysız sahip olma hakkıdır. *Batılı adaletin temeli mülktür.*

Bu adalet fikrinin getirdiği çeşitli idealler vardır. Onlarca yıl insanlığı peşinden sürükleyen eşitlik ideali bu idealler arasında ilk göze çarpanıdır. Formel olarak adaletin en yalın biçimi olsa da eşitliği sağlamak her bakımdan güçtür. Evvela eşitliği kurmak kadar korumak problemi vardır. Eşitlik her harekette bozulur ve yeniden kurulması gerekir. Dolayısıyla ihmale gelmez bir eşitleyici sorunu da mevcuttur. Eşitlerden birinin eşitleyici gücü elinde bulundurması önemli bir sorundur. O yüzden yirminci yüzyıl, eşitlik ideallerinin totaliter iktidarlara dönüşme macerası ile doludur. Çoğu kez eşitlik eğer sadece formel ve dünyevi bir idealse ütopyacı bir mutlakiyete dönüşür.

Hâlbuki başka türlü eşitlik idealleri de mümkündür. Dünyayı tek katmanlı bir varlık alanı olmaktan kurtaran bir öte dünya tasavvuru, bireyi yalnız kendisi ile yetinen bir varlık olmaktan çıkarıp; ideallerin sınırlarını genişletebi-

lecek bir imkân oluşturur. Zira ancak bu şekilde eşitleyicinin kendisi (yani Tanrı) adalete muhtaç olmayan bir aktör olarak söz konusu olabilir. İnsanlar bu şekilde kendilerini adalete yaklaştıracak iki eşitliği elde etmiş olurlar: Her şeyin gerçek anlamının belirginleşeceği öte dünya karşısında eşitlik ve mutlak tayin edici otorite karşısında eşitlik. Bu şekilde adalet idealini artık bireyin naçiz bedenine bağlamak gerekmez. Adalet ideali bireyi önceler ve ona verilmiştir: *İslam'da adalet mülkün temelidir.*

Adalet, aynen ahlak gibi, daima öteki ile ilişkili bir kavramdır. Adaletin tesisi ötekinin refahı, sağlığı ve mutluluğu ile ölçülebilir. Adaletin göstergesi kişinin kendisinin değil başkasının huzurudur. Bu sebeple de refah toplumsal olarak oluştuğunda, özgürlük herkes için olduğunda, yaşam ayrımsız bir biçimde garanti edildiğinde ancak “selamın yurdu emin belde” gerçek olur. Dolayısıyla adalet bireysel bir arayış olduğu kadar, hatta çoğu kez onun ötesinde, bir düzen ve denge tesisi ile alakalıdır. İnsanların birlikteliği (toplumsallık) içerisinde bir düzen ve denge sağlamanın en zor tarafı, faydayı çoğaltmak ve dağıtmaktır. Bu kitapta incelenen Batılı teorilerin buna önerdikleri çeşitli formüller vardır. Temelde bu formüllerin tamamı bireyin akılcı faydacılığına hitap etmektedir. Adaletin gereği daha fazla fayda elde etmektir. Hâlbuki bireyin kendisi için çıkarıcı bir biçimde daha fazla fayda arayışı aynı zamanda adaleti tehdit etmektedir. Böylece, buradaki adalet ideali daha başından kendisini eksilten bir formülle işe başlamaktadır.

Başkası ile paylaşmak faydayı artırır. O zaman ihtiyaçların daha nitelikli bir şekilde giderilebileceği müreffeh

bir toplum ortaya çıkar. Ancak bu, bireyin somut neticelerini kendi hayatında göremeyeceği soyut bir formülasyon gibidir. Zira batılı çağdaş teoride adaletin değeri ile bir-eye vaad edilen, tam da kendisinin bizzat elde edebileceği faydadır. Buna göre başkası için adalet kişinin kendi faydasına olduğu için iyidir. Belki de salt “bireyin buradaki faydasına” hitap eden bu aydınlanmacı “sihirli formül” işi karıştırmaktadır. Daha da açık söylersek; bireyi burayla ve şimdiyle, somut görülebilir olanla sınırlandırmak, başkasına yönelmeyi engelleyen önemli bir kısıt olarak göze çarpmaktadır. Halbuki bir “öte fikri”, fayda mülahasasını ve formülasyonunu genişlettiği gibi ötekine de bir alan açmanın temelini sağlayabilir. Salt burada ve şimdi elde etmek zorunda olunmayan (ve belki de böyle bir imkânın mevcut olmadığı) bir faydalar sistemi içinde başkasının payı kişinin kendi payını eksilten değil çoğaltan bir unsur olabilir. Eğer bir öte dünya tasavvuru yoksa adalet fikri çoğu kez ütöpik bir mekanizmadan ibarettir. *Bu dünyanın kusurları çoğu kez ütopyaya dar gelir.*

İki aşırı tutum ve davranış arasındaki orta hal anlamına sahip olan itidal, İslam’ın düzen fikrinin temelini teşkil etmektedir. İtidal ile aynı kökten gelen adalet kavramının her düzeyde temel bir hareket noktası olması bu sebeple çok önemlidir. İslam medeniyeti mutedil karakteri ile birbirine zıt uçlarda bulunan ve birbirine tercüme edilmesi güç maneviyatçı-maddiyatçı, uyumcu-çatışmacı dünya görüşlerinin birbirine tercümesini sağlayan, böylece madde ile mana, şimdi ile öte arasında bir denge sağlayan bir *vasat* oluşturmuştur. Bu sebeple yazar kitabının ilerleyen

sayfalarında maneviyatı maddiyat ile birleştirmeyen adalet teorilerinin gerekli olduğundan ancak yeterli olmadığından uzun uzadıya bahsetmektedir.

Adalet mevzusu salt teorik ve felsefi bir mevzu değildir. Adalet hayatın içinde uygulanan ve elde edilen neticelere bağlı olarak var olan somut bir olgudur. Günümüzde mevcut küresel düzenin ve toplumsal yapıların adil olmak bakımından önemli kusurları bulunuyor. Her düzeyde iktisadi eşitsizlikler, siyasal tahakkümler, askeri müdahaleler, toplumsal sorunlar, tabiatın bozulan dengesi, insanın belirsizleşen anlamı, yiten adalet ile yakından ilişkilidir. Bunların hepsinden öte bu kusurların mahiyetine dair fikir yürütmek için gerekli olan fikirler bozulmaktadır. O sebeple günümüz dünyasında adalete ulaşmak için önce adalet fikrinin belirginleştirilmesine ihtiyaç bulunmaktadır.

Ülkemizde de adalet mevzusu daima harekete geçirci muharrik bir unsur olmuştur. Sağdan sola tüm siyasi hareketlerin adalet talebi günümüz Türkiye'sinde mevcut siyasal talepler arasında en dikkat çekenidir. Siyasi, sosyal ve iktisadi alanlardaki bu baskın ve acil adalet tartışmalarına karşın ülkemizde adalet ile ilgili gündelik tartışmaları aşan kalıcı bir fikri çerçeve ve eserin ortaya konulduğunu söylemek güçtür. Milli kütüphanenin arama motoruna girildiğinde “dışarıdaki” adalet gündeminin; kütüphanelerimizin raflarına, fikirlerimizin odağına pek yerleşmediğini görürüz. Sayıca az olan tartışmalar da çoğunlukla çeviriler üzerinden yürümektedir. Zahirde en önemli gündemi adalet olan bir toplumda neredeyse gündelik söylemlerin ötesine geçilmemesi şaşırtıcıdır.

Zafar İqbal, bu kısa incelemede son 50 yılda sosyal te-oride yürüyen adalet tartışmalarını tarihsel kökenleriyle birlikte açıklamakta ve yalın bir biçimde İslam'ın adalet fikriyle karşılaştırmaktadır. Belki de bu kitabın meseleye yapacağı en önemli katkı konuyu karşılaştırmalı bir perspektiften ele almış olmasıdır. Böylece okuyucu çoğunlukla tek boyutlu bir biçimde ele alınan meseleyi çok boyutlu bir biçimde görme imkânına kavuşmaktadır. Bu karşılaştırmalı kavrayış bizim üzerine yeni şeyler inşa edebileceğimiz kavramsal ve kuramsal bir zemin oluşturmaktadır. Bu yönüyle elinizdeki eserin ülkemizde adaletin sistematik ve derinlikli bir biçimde tartışılıp yeni bakışların ortaya çık-masına katkı yapmasını ümit ediyoruz.

Adil ve barış içinde bir dünya duasıyla ...

Lütfi Sunar
Ağustos 2017, Çamlıca

Önsöz

Ey iman edenler! Adaleti titizlikle ayakta tutan, kendini, ana-babanız ve akrabanız aleyhinde de olsa Allah için şahitlik eden kimseler olun. (Haklarında şahitlik ettikleriniz) zengin olsunlar, fakir olsunlar Allah onlara (sizden) daha yakındır. Hislerinize uyup adaletten sapmayın, (şahitliği) eğer, bükür (doğru şahitlik etmez), yahut şâhidlik etmekten kaçınırsanız (biliniz ki) Allah yaptıklarınızdan haberdardır. (Nisa Sûresi, 4:135)

Bu kitap adaletle; denge, uyum ve barışın yeniden tesis edilmesine yönelik bir toplumsal düzenin taslak planıyla ilgilidir. Tarihsel olarak iki düşünce okulu bu soruyu aydınlatmıştır: dini okul ve seküler okul. Bu kitapta dini okulun ana çerçevesi İslam tarafından çizilirken, seküler okul bu konudaki entelektüel tartışmanın yönünü belirlemede en etkili olduğu düşünülen adaletle ilgili eski ve çağdaş seçilmiş görüşlerle temsil edilmektedir. Her iki okulun da taraftarlarına sunduğu vaat, iyi bir yaşamın ne olduğu şeklindeki temel sorunun cevaplanması etrafında dönmektedir.

İslam, bu soruyu Allah'ın insanı yeyüzünde halifesi olmak üzere yarattığı vurgusunu yaparak cevaplama yoluna gider. Bu bağlamda insanlar Allah'ı tanımalı, yalnız O'na ibadet etmeli, dünyadaki işleri yönetmede ve kaynaklarını kullanmada Kur'an-ı Kerim'de ve Hz. Peygamber'in (s.a.v) sünnetinde bildirilen iradeye uygun olarak davranmalıdır. Bu iradeye teslimiyet, İslam'ın öğretilerine göre iyi yaşamın sırrını barındırır. Dolayısıyla bu paradigmada vahiy, sadece inanç (akide), ibadet ve bireysel ahlâk ile ilgili bir klavuz olmakla kalmayıp, aynı zamanda adalet kavramı üzerinden toplumsal yapılanma için sosyo-ekonomik ve hukuki genel ilkelerin de kaynağıdır.

Yaşam ve gayesi hakkındaki dini anlayış, eski çağlardan beri seküler okullardan şiddetli eleştiriler almıştır. Etik, ekonomi ve siyaset ilkelerinin, metafiziğin yardımına ihtiyaç olmaksızın belirli toplumsal koşullarda insanların yaşamı üzerine bir düşünümünden hareketle rasyonel olarak çıkarılabileceği savunulmaktadır. Bununla birlikte, insanlığa dışarıdan verilmiş bir gayenin yokluğunda, varoluş, seküler teoride anlaşılır bir biçimde amaçsız ve kaba bir 'saçmalık' hâline gelir. Hayata felsefi spekülasyon yoluyla bir anlam kazandırmak için odak, Aristocu erdeme, Kantçı yükümlülüğe ve on dokuzuncu ve yirminci yüzyıl filozoflarının tercih memnuniyeti vurgusuna kaydırılmıştır. Bu yansımalar birbirlerine karşı şiddetli bir biçimde karşı karşıya kalırlar çünkü dünyevi bir toplumsal düzenin yapı taşları olarak çalışmalarına rağmen, birbirleriyle çelişkiler ya da birbirleriyle gerilimlerle doludurlar. Yazar, bu perspektifleri türetmek için kullanılan sezgisel yöntemleri atlayıp meselenin

temeline, yani bu gibi düşünce akışlarındaki siyasi, iktisadi ve sosyal organizasyon için ileri sürülen ilkelere odaklanarak iyi bir iş çıkarmıştır. Bu çeşitli ilkeler eleştirel bir biçimde incelendikten sonra dini ve seküler görüşler arasındaki bir karşılaştırma, İslamî konunun objektif bir değerlendirilmesi için sahneyi hazırlar. Bu değerlendirme, gerçekten de yazarın adalet konusundaki rakip perspektiflerin artıları ve eksileri üzerine derinlemesine, nüfuz edici ve zaman zaman nefes kesen argümanlarının zirvesini teşkil eder.

Bu incelemenin mevcut adalet literatürüne çok değişik biçimlerde katkıda bulunması beklenmektedir. İlk olarak, adalet üzerine çağdaş teorilerin özünü İslam'ın bakış açısından incelemek için iyi bir zamandayız. 1971'de John Rawls'un *Bir Adalet Teorisi* isimli eserinin yayımlanmasından beri Batı geleneğinde ahlâk felsefesine yenilenen bir ilgi söz konusuydu ve böyle bir değerlendirme için geç kalınmıştı. İkincisi, bu girişim, çağdaş uygarlık krizini iki medeniyet arasındaki uyumsuzluğun temel nedeni olarak vurgulayıp İslam ve Batı arasındaki sorunlar konusunda rasyonel bir diyalog imkânı yaratıyor. Bunu yaparken okuyucuların İslam hakkındaki basmakalıp imgelerinin ötesine geçmek ve onu çağdaş Batı felsefeleri ile eşit bir biçimde mantıksal bir çerçevede değerlendirmek için bir fırsat sunmaktadır. Üçüncüsü, bu çalışma, adalet ve İslam hakkındaki çeşitli Batılı hümanist bakış açılarını değerlendirdiği gibi, insanlığın ortak kaygılarını takdir etmeye ve kutlamaya da vesile oluyor. Aslında sunulan bu araştırma, çeşitli seküler pozisyonlar arasındaki görüş farklılıklarının İslam ile onlar arasındaki farklılıklardan daha belirgin olduğunu

göstermektedir. Yazarın belirttiği gibi İslamî konum, seküler liberalizm ve Marksist perspektifin ortasında yer almaktadır. Dördüncüsü, Batı ve İslamî perspektifler arasındaki farklılıkları derin bir şekilde yansıtmak önemlidir. Benim düşünceme göre bu farklılıklardan bazıları, konvansiyonel sosyal bilim anlayışındaki bilgi ve topluma karşı doğal olarak parçalanmış ve rastgele yaklaşımdan kaynaklanmaktadır. 'Ampirik' kanıtlar insan eylemleri ile sosyal bozulma ve çevresel felaketler arasındaki bağlantıları daha açık hâle getirdikçe, insanlık sınırlı rasyonalitesini gecikmiş olarak itiraf etmeye mecburdur.

Bu kritik dönemde İslam, 'akılcı hayvanın' elinden tutarak onu yeniden Tanrıyla temasa geçirmede bir rol oynayabilir. Tanrısal olanın rehberliği olmadan insan zihni kendisini aşamaz; 'burada ve şimdi'nin zorlama ve cazibesinin ötesine geçemez ve kendi menfaatini, toplumsal uyum ve adalet, özgürlük ve dünya barışının değerleri ile uzlaştıramaz.

Nihayetinde, bu çalışmanın İslam ekonomisi, siyasi felsefe ve küresel sosyal hareketler alanında uzmanlaşan öğrenciler ve araştırmacılar için ilgi çekici olacağını umuyorum. Aynı şekilde, moderniteye karakteristik olarak İslamî bir alternatif geliştirmek ve gelecekte dünyanın alacağı biçim hakkında küresel medeniyetlerarası diyaloga tam olarak katılmanın ikili amacına hizmet etmek için İslamî, iktisadi ve siyasi adalet ilkelerinin daha genişletilmiş versiyonlarını sunma girişimlerini teşvik etmesini umuyorum.

Khurshid Ahmad

Leicester

14 Aralık 2006 (23 Zilkade 1427)